

Over het voorkomen van de Alpenrus

door

E. J. WEEDA (Rijksherbarium, Leiden)

Inleiding

De Alpenrus of Rijnrus (*Juncus alpino-articulatus* Chaix ex Vill. subsp. *arthrophyllus* (Brenner) Reichg.) is hier te lande een zeer zeldzame plant (*fig. 1*; MENNEMA et al., in voorber.). Na in de vorige eeuw enige malen te zijn gevonden, is hij pas na een lange periode van (schijnbare?) afwezigheid voor onze flora herontdekt. Terwijl de plant tot voor kort vrijwel alleen uit het Rijn gedeelte van het Fluviatiele distrikt bekend was, is hij in recente tijd gevonden in enkele streken waar hij voordien nooit was aange troffen (Twente, Zuid-Limburg). De weinige plekken in Nederland, waar de Alpenrus

voorkomt of voorkwam, zijn op 't oog nogal uiteenlopend van aard. Tenslotte behoort hij tot één van de zogenaamde „moeilijke families”: genoeg om aandacht voor deze merkwaardige plant te vragen.

Vondsten van de Alpenrus in Nederland

Voor het eerst werd *J. alpino-articulatus arthropphyllus* in ons land gevonden door J. E. van der Trappen in 1839 en wel op het Spoel bij Culemborg, waar omstreeks dezelfde tijd nog enige voor Nederland nieuwe plantesoorten werden ontdekt, o.a. *Orobancha lutea*. VUYCK (1916) vermeldt dat de Alpenrus ook reeds in 1838 werd verzameld en wel op grond van de aantekening op één der herbariumvellen van Van der Trappen: „de biespluim is van 1838”; waarop dit betrekking heeft, is niet duidelijk.

Wat later in 1839 verzamelde Van der Trappen de plant op een zandplaat in de Waal tegenover Rossum. Twintig jaar later werd hij bij Herwijnen gevonden; voorlopig bleef dit de laatste opgave van het voorkomen van de Alpenrus hier te lande. Pas bij het doorwerken van het materiaal in diverse universiteitsherbaria voor de Flora Neerlandica (REICHGELT, 1964) bleek, dat een aantal exemplaren in 1891 door J. Ensink was verzameld in een moerassig terrein bij de Vellervoort ten zuiden van Ruurlo.

De „herontdekking” van *J. alpino-articulatus arthropphyllus* dateert van 1941, toen J. H. Kern, Joh. Jansen en Th. J. Reichgelt de plant in groot aantal vonden in een griend achter de kerk te Kekerdom (KERN & REICHGELT, 1952). Spoedig bleek dat hij op nog enige plaatsen in deze omgeving voorkwam, nl. (in nog groter getale) in de Groenlanden langs de Hezelstraat in de Ooijpolder, gem. Ubbergen en voorts bij Bommel. De Groenlanden bleven beroemd als groeiplaats, maar van de lotgevallen van de Alpenrus bij Kekerdom en Bommel in later tijd is niets bekend. In de Groenlanden neemt de plant de laatste jaren sterk in aantal af (schr. meded. B. P. J. Beijck).

Sinds 1962 is *Juncus alpino-articulatus arthropphyllus* uit Twente bekend. Het eerst werd hij daar gevonden in Punthuizen ten noordoosten van De Lutte, daarna in Boddenbroek bij Bentelo en in een leemgroeve bij Losser. Een opgave voor het Veldsnijdersven bij Stepelo (MENNEMA & VAN OOSTSTROOM, 1975) berust op verwarring met *J. acutiflorus*. In 1974 werd de Alpenrus voor het eerst in Zuid-Limburg gevonden, in het Kathager broek bij Nuth (MENNEMA & VAN OOSTSTROOM, 1975). Zeer recent is hij voor het eerst in België aangetroffen, in het Kempense distrikt bij Retie (SOTIAUX, 1977).

Het zwaartepunt van de verspreiding van *J. alpino-articulatus arthropphyllus* ligt in recente tijd niet meer in het Fluviatele, maar in het Subcentreupe distrikt. De onlangs ingevoerde naam Rijnrus (HEUKELS – VAN OOSTSTROOM, 1970) blijkt dus inmiddels minder toepasselijk geworden, terwijl de naam Alpenrus terecht suggereert dat de plant ten onzent gezocht moet worden in streken die in hun flora overeenkomst met Midden-Europa vertonen: de twee genoemde distrikten en Zuid-Limburg. Het is om deze reden dat ik aan laatstgenoemde naam de voorkeur geef.

De Alpenrus in het Boddenbroek en bij Losser

De gepubliceerde gegevens met betrekking tot de standplaats van de Alpenrus in Nederland berusten op een tweetal groeiplaatsen, nl. die in de Groenlanden in de Ooijpolder en in Punthuizen bij De Lutte (Westhoff c.s. in REICHGELT, 1964; WESTHOFF c.s., 1971, 1973), welke nogal van elkaar verschillen: in de Groenlanden groeit de plant op afgetichelde kleigrond, in Punthuizen in afgeplagd schraalland. Van de twee andere

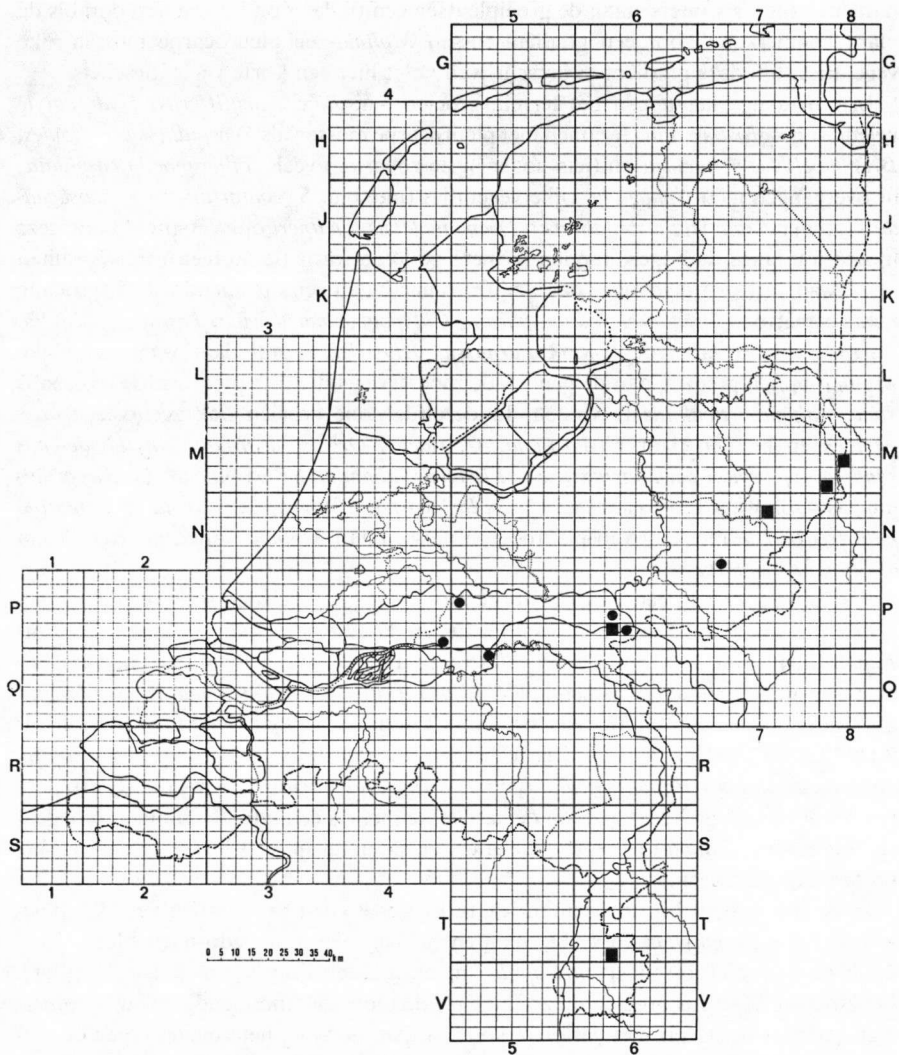


Fig. 1. De verspreiding van *Juncus alpino-articulatus* Chaix ex Vill. subsp. *arthrophyllus* (Brenner) Reichg. in Nederland.
 ● = vondst van vóór 1950; ■ = vondst sinds 1950.

groeiplaatsen, welke mij bekend zijn, wordt hier een beschrijving gegeven; daarna volgt een vergelijking met literatuurgegevens uit Nederland en Duitsland.

In het Boddenbroek bij Bentelo vond ik de plant voor het eerst in 1971. Enkele jaren tevoren was er in het terrein, in de buurt van de groeiplaatsen, gegraven; wellicht heeft *J. alpino-articulatus* er zich ná deze storing gevestigd, maar het is ook zeer wel mogelijk dat de plant tevoren over het hoofd is gezien. Hij groeit verspreid op zonnige tot licht beschaduwde plaatsen in min of meer gesloten, mosrijke vegetaties op vochtig,

humeus zand; 's winters staan de groeiplaatsen een tijdlang onder water. Vooral is de plant kenmerkend voor een gradiënt tussen *Molinia*- en pleurocarpe mossen-rijke vegetaties; om deze gradiënt te omschrijven volgt hier een korte vegetatieschets.

In moerassige laagten in het terrein groeien o.a. *Juncus acutiflorus*, *Hydrocotyle vulgaris* en *Agrostis canina* tezamen met pleurocarpe mossen als *Scorpidium scorpioides*, *Drepanocladus vernicosus* en (iets hoger in de zonerings) veel *Calliergonella cuspidata*; in overgangen naar *Sphagnum*-rijke vegetaties (met o.a. *S. contortum* en *S. subsecundum*) treden *Campyllum stellatum* en *Drepanocladus sendtneri* op. Verspreid door deze moerasjes, langs de hogere randen in meer gesloten formatie, komen *Molinia*-bulten voor, waarvan sommige mede dank zij mierenactiviteit een opvallend rijke begroeiing hebben met o.a. *Pseudosclerodium purum*, *Calypogeia muellerana*, *Festuca tenuifolia*, *Carex pulicaris* en vroeger ook *Parnassia palustris*. Vooral daar waar dergelijke *Molinia*-bulten grenzen aan de genoemde moerasvegetatie met pleurocarpe mossen is *Juncus alpino-articulatus* te vinden. In dezelfde zone groeien ook zeer veel *Carex panicea* en hier en daar *C. hostiana*, *C. flacca*, *Orchis incarnata*, *Rhynchospora squarrosus*, *Bryum pseudotriquetrum*, *Fissidens adianthoides* en *Aneura* (= *Riccardia*) *pinguis*. Ook waar moerasjes met *Carex lasiocarpa*, *C. nigra*, *C. rostrata* en *Potentilla palustris* en een moslaag van pleurocarpe mossen aan *Molinia*-bulten grenzen, komt *J. alpino-articulatus* voor.

Na het kappen van een stuk elzenbroekbos enige jaren geleden verscheen *J. alpino-articulatus* op de moerassige kapvlakte, tussen *Valeriana dioica* en ruigtkruiden als *Eupatorium cannabinum* en *Cirsium palustre*. In dit terreingedeelte groeien ook *Juncus*-bastaarden, waaronder waarschijnlijk *J. acutiflorus* × *alpino-articulatus* (*J.* × *langii*), overigens alleen van Punthuizen bekend (REICHGELT, 1964; WESTHOFF c.s., 1973; KLEUVER, 1975). Deze bastaard is te herkennen aan de donkerbruine bloemen; bij *Juncus articulatus* × *alpino-articulatus* en *J. articulatus* × *acutiflorus* zijn deze strokleurig. De Alpenrus gedraagt zich op de kapvlakte niet als een typische pionier, in tegenstelling tot b.v. *Samolus valerandi*, die er enkele jaren talrijk voorkwam en daarna snel grotendeels verdween.

In de leemgroeve bij de steenfabriek te Losser komen twee pollen van *J. alpino-articulatus arthropphyllus* voor. De planten hebben hier wat gedrongen bloeiwijzen, lijken daardoor iets op subsp. *atricapillus*, maar de bloeiwijzen zijn niet „tweehoofdig”. De groepen Alpenrus groeien op zonnige plekken op vochthoudende, maar 's zomers niet natte leem, in een niet gesloten, soortenrijke, nog vrij heterogene vegetatie met veel *Calliergonella cuspidata*, *Carex flacca*, *Achillea ptarmica* en opslag van de wilgenbastaard *Saxifraga × multinervis*. Van de overige belangwekkende soorten die in deze groeve in de pionierbegroeiing voorkomen, valt te vermelden dat *Aneura pinguis*, *Centaureum erythraea* (= *C. minus*), *Poa compressa* en *Odontites verna* subsp. *serotina* vrij talrijk zijn en dat sporadisch — op soortgelijke plekken als de Alpenrus — *Carex ovalis*, *C. panicea* en zelfs *C. hostiana* optreden. De droge zomer van 1976 heeft onze Rus hier geen goed gedaan: hij heeft toen nauwelijks gebloeid.

Het optreden van de plant in het Boddenbroek blijkt overeen te komen met de omschrijving, door Westhoff c.s. gegeven in de Flora Neerlandica (REICHGELT, 1964): „als indicator van permanente storing in soortenrijke schraallandvegetaties uit het overgangsgebied tussen droge heide en ven”; alleen is in het Boddenbroek de heide niet droog; van oorsprong komt hier een *Ericetum tetralicis typicum* (plaatselijk *Nartheccium*-faciës) voor, dat thans in belangrijke mate met opslag dichtgroeit. Bij

„storing” kunnen we zowel denken aan het graafwerk, waarvan het resultaat nog zichtbaar is in de vorm van zandhopen in het terrein, als aan het plaggen steken dat hier waarschijnlijk heeft plaatsgevonden.

De begroeiing van de groeve bij Losser lijkt op die in kleigroeven in stroomruggen langs de rivieren, zoals die in de Ooijpolder, bij Buren en Vleuten (vergelijk VAN LEEUWEN, 1951, 1955; BEIJK, 1971). Op de Twentse groeiplaatsen van *J. alpino-articulatus* ontbreekt *Equisetum variegatum*, die elders (b.v. in het Rijngebied, zie hieronder) deze plant vaak vergezelt. Anderzijds is het merkwaardig dat de Alpenrus niet voorkomt in de vegetaties met *Equisetum variegatum* en *Epipactis palustris* in de kleigroeven bij Vleuten en Buren.

Vergelijking met gegevens uit het Bovenrijndal

Uit het Rijngebied in Zuidwest-Duitsland en Noordoost-Frankrijk, ten zuiden van Karlsruhe, is door PHILIPPI (1960, p. 178—180) een plantengemeenschap beschreven, waarin *J. alpino-articulatus arthrophyllus* vegetatievormend optreedt en die daarom door hem Juncetum alpino-articulati genoemd wordt. Een soortenrijke vorm hiervan komt voor in de zonering tussen blauwgrasland (*Molinietum medioeuropaeum*) en zeggemoeras (*Caricetum elatae* = *Caricetum hudsoni*), wanneer de vegetatie niet regelmatig wordt gemaaid. In dit Juncetum alpino-articulati worden o.a. aangetroffen: *Equisetum variegatum*, *Scirpus distichus* (= *S. planifolius*), *Carex hostiana*, *C. panicea*, *C. davalliana*, *Epipactis palustris*, *Campylium stellatum* en zeldzaamheden als *Liparis loeselii* en *Spiranthes aestivalis*.

Een verarmde vorm van deze associatie (nu Juncetum alpini genoemd), met slechts *Juncus alpino-articulatus arthrophyllus*, *Equisetum variegatum* en *Calamagrostis pseudophragmites* (deze laatste met gereduceerde vitaliteit) als constante soorten, komt volgens PHILIPPI (1969) voor op natte, ook 's zomers lange tijd onder water staande plaatsen in oude tichelgaten tussen Spiers en Mannheim. Deze soortenarme vorm, waarin *Equisetum variegatum* zijn optimum heeft, wordt door de auteur beschouwd als initiale fase van de associatie, welke stabiel is wanneer regelmatig slibafzetting plaatsvindt; treedt deze niet meer op (doordat een groeve 's winters niet meer door het rivierwater wordt overspoeld), dan ontwikkelt de pionierbegroeiing zich geleidelijk tot een vegetatie met soorten die een meer humeuze bodem behoeven (*Carex panicea*, *Epipactis palustris* e.a.).

De soortenrijke vorm komt overeen met de vegetaties met *Juncus alpino-articulatus*, welke in Punthuizen en het Boddenbroek voorkomen. Het Caricion davallianae is in deze vegetaties, die in een min of meer stabiele gradiënt tussen *Molinietum* en zeggemoeras optreden, goed vertegenwoordigd. De pioniergemeenschap vertoont overeenkomst met de begroeiing van sommige afgravingen hier te lande, welke echter sterkere verwantschap met het *Agropyro-Rumicion crispus* en het *Arrhenatherion elatioris* vertonen. Met name valt op dat *Carex flacca*, in Nederland een constante soort in dergelijke pioniervegetaties, in de opnamen uit Zuid-Duitsland vrijwel ontbreekt.

Het is de vraag of hier te lande evenals in het Bovenrijndal een associatie Juncetum alpino-articulati kan worden onderscheiden. Het lijkt erop dat de vegetaties, waarin *J. alpino-articulatus arthrophyllus* in Nederland voorkomt, floristisch te zeer van elkaar verschillen dan dat deze plant voor een associatie kenmerkend kan worden genoemd. Hij behoort, evenals b.v. *Scirpus planifolius*, *Carex flacca* en *Centaureum erythrea*, tot die soorten uit het grensgebied tussen schraalland- en storingsvegetaties,

waarvan de oecologische positie met behulp van het Frans-Zwitserse systeem van beschrijving van plantengemeenschappen niet afdoende is te omschrijven.

Mijn dank aan de heer S. Groenhuijzen (Amsterdam) voor het determineren van een aantal mossen.

Literatuur

- BEUK, B. P. J., 1971. De flora van het Rijk van Nijmegen. *Natura* 68 (3), p. 30—34.
- HEUKELS, H. — S. J. VAN OOSTSTROOM, 1970. Flora van Nederland, 16e druk. Groningen.
- KERN, J. & TH. REICHGELT, 1952. Onze rivieroevers, schatkamers voor de floristiek. *De Levende Natuur* 55, p. 106—115, 126—134.
- KLEUVER, J. J., 1974. Botanische evaluatie van enkele natuurrezervaten in Overijssel. *Gorteria* 7 (8), p. 117—122.
- LEEUVEN, CHR. G. VAN, 1951. Het moerasterrein langs de Bijleveld onder Vleuten. *De Levende Natuur* 54, p. 227—231.
- , 1955. Delfstofwinning en natuurgebieden in Nederland. *De Levende Natuur* 58, p. 217—220.
- MENNEMA, J. et al., in voorber. Atlas van de Nederlandse Flora.
- & S. J. VAN OOSTSTROOM, 1975. Nieuwe vondsten van zeldzame planten in Nederland, hoofdzakelijk in 1974. *Gorteria* 7 (12), p. 185—206.
- PHILIPPI, G., 1960. Zur Gliederung der Pfeifengraswiesen im südlichen und mittleren Oberrheingebiet. *Beitr. naturk. Forsch. S.W.-Deutschl.* 19, p. 138—187.
- , 1969. Besiedlung alter Ziegeleigruben in der Rheinniederung zwischen Speyer und Mannheim. *Mitt. flor.-soz. Arbeitsgem. N.F.* 14, p. 238—254.
- REICHGELT, TH. J., 1964. Juncaceae. *Flora Neerlandica* I (6), p. 164—209.
- SOTIAUX, A., 1977. Un jonc nouveau pour la flore belge. *Dumortiera* 6, p. 10—11.
- VUYCK, L., 1916. *Prodromus Florae Batavae*, ed. 2, I, 4. Groningen.
- WESTHOFF, V., P. A. BAKKER, C. G. VAN LEEUVEN & E. E. VAN DER VOO, 1971. *Wilde Planten* 2. Amsterdam.
- , —, —, — & I. S. ZONNEVELD, 1973, *Wilde Planten* 3. Amsterdam.

Summary

This paper deals with the occurrence of *Juncus alpino-articulatus* subsp. *arthrophyllus* (syn. *J. fuscoater*) in the Netherlands, especially in Twente, the eastern part of the province of Overijssel. This *Juncus* is very rare in the Netherlands. Formerly, it had been recorded from some localities in the so-called Fluviale district, chiefly along the river Waal; in this region it is restricted nowadays to one locality in the Ooijpolder near Nijmegen. In recent years it has been discovered in three localities in Twente, and also in the southern part of the province of Limburg. A description is given of two localities in Twente. They represent two different types of habitat of this rush: in one, it occurs in the transition zone between *Molinia caerulea* vegetation and sedge marsh with pleurocarp mosses; in the other locality, it is found in a loam-pit. Two other localities, described by others, likewise show these two types of habitat, and the same is true in the Rhine valley in the south of Germany, according to PHILIPPI (1960, 1969).